

ETHNOLOGHIA ON-LINE

Ετήσιο Επιστημονικό Ηλεκτρονικό Περιοδικό

Εκδοτική Επιμέλεια: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας

An Annual Scholarly Electronic Journal

Published by the Greek Society for Ethnology

Ο Εξελικτισμός σε Απεικόνιση: Εθνογραφικές Βιτρίνες του ύστερου αστικού Κόσμου.

Συγγραφέας: Καλλιόπη Παυλή - Author: Kalliopi Pavli.

Πηγή - Source: Ethnologia on-line, Vol.: 7, Νοέμβριος 2016 (σσ. 1-31) - November 2016 (pp. 1-31).

Εκδοτική Επιμέλεια: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας - Published by: The Greek Society for Ethnology

www.societyforethnology.gr.

Επιτροπή Έκδοσης: Ελευθέριος Αλεξάκης, Μαρία Κουμαριανού, Βασιλική Χρυσανθοπούλου - Editors: Eleftherios Alexakis, Maria Koumarianou, Vassiliki Chryssanthopoulou.

Επιμέλεια Ηλεκτρονικής Έκδοσης: Παρασκευή Γ. Κανελλάτου - e-Publication Editor: Paraskevi G. Kanellatou.

Επικοινωνία - Contact: contact@societyforethnology.gr.

Διαδικτυακή Ανάρτηση - Stable URL: http://www.societyforethnology.gr/site/pdf/E.o.L.-2016.11B-Pavli-Exeliktismos_se_apeikonisi.pdf.

Ημερομηνία Έκδοσης: Παρασκευή 18 Νοεμβρίου 2016 - Issued on: Friday 18, November 2016.

Τα άρθρα που κατατίθενται στο *Ethnologia on line* αποτελούν πνευματική ιδιοκτησία των συγγραφέων τους. Άρθρα του *Ethnologia on line* που μεταφράζονται ή επανατυπώνονται αλλού οφείλουν να παραπέμπουν στην πρωτότυπη δημοσίευση.

Articles submitted to the journal are the intellectual property of the writer. Translations or reprints of articles from *Ethnologia On Line* should refer to the original publication.

Το ηλεκτρονικό περιοδικό *Ethnologia on line* αποτελεί ετήσια επιστημονική έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας και εκδίδεται παράλληλα με το έντυπο περιοδικό σύγγραμμα *Εθνολογία*. Στόχος του είναι να προβάλλει το θεωρητικό και επιστημονικό υπόβαθρο μελετών που άπτονται του γνωστικού αντικείμενου της Ανθρωπολογίας και της Εθνολογίας και να δώσει την ευκαιρία σε επιστήμονες εθνολόγους, λαογράφους και ανθρωπολόγους άμεσης παρουσίασης της δουλειάς τους.

The electronic journal *Ethnologia On Line* is an annual scholarly publication of the Greek Society for Ethnology, distinct from its annual printed journal *Ethnologia*. Its aim is to stimulate and promote discourse in the disciplines of Anthropology, Ethnology and Laography with an emphasis on issues of theory and methodology, while also giving anthropologists and ethnologists a venue to present their work speedily.

ISSN: 1792-9628

Ο Εξελικτισμός σε Απεικόνιση:

Εθνογραφικές Βιτρίνες του ύστερου αστικού Κόσμου.

Περίληψη

Ο εξελικτισμός αποτελούσε την κοινή θεώρηση του 19ου αιώνα σύμφωνα την οποία οι οργανισμοί εξελίσσονται ακολουθώντας μια γραμμική πορεία, και παρέμεινε ισχυρή ακόμα κι όταν, στον απόηχο της παρατεταμένης ευρωπαϊκής οικονομικής ύφεσης του ύστερου 19ου αιώνα εκφυλίστηκε, λαμβάνοντας ρατσιστικά χαρακτηριστικά. Τώρα «έβλεπε» αμετάβλητες βιολογικές και πνευματικές ιδιότητες στις ανθρώπινες «φυλές», οι οποίες προκαθόριζαν τον βαθμό εξέλιξής τους, ώστε να κατηγοριοποιούνται σε φύσει «ανώτερες» και «κατώτερες». Μόνη ελπίδα «βελτίωσης» για τις «κατώτερες φυλές» αποτελούσε η κατάκτησή τους από τις «ανώτερες», καθώς γίνονταν κοινωνοί ενός εξελιγμένου πολιτισμού.

Η «πρωτόγονη» κατάσταση των «κατώτερων φυλών» και στη συνέχεια η ευεργετική συμβολή των «ανώτερων» στην εξελικτική πορεία των πρώτων, εκφράστηκαν μέσα από διεθνή θεάματα, ένα από τα μέσα που χρησιμοποίησε ο ύστερος αστικός κόσμος για να θολώνει τα όρια ανάμεσα στην ψυχαγωγία και την εκπαίδευση, επιτρέποντας στις ιδεολογίες της Δύσης να περνούν ως πραγματικότητα. Γηγενείς από τις αποικιοκρατούμενες περιοχές του κόσμου εκτίθονταν σε τμήμα των ζωολογικών κήπων και σε περιφερόμενα «χωριά» ως εύληπτες «εθνογραφίες», αποτελώντας αναπόσπαστο τμήμα των αποικιακών εμπορικών εκθέσεων που αποσκοπούσαν στην «επιμόρφωση» των Δυτικών αναφορικά με τα προστάδια και την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους αφενός, αφετέρου με την παρουσίαση της ιμπεριαλιστικής πολιτικής ως στοιχείο εκπολιτισμού.

Ο αμείλικτος αποικιακός ανταγωνισμός και οι επιμέρους διαφορές των κρατών στο πεδίο της εθνικής ιδεολογίας δεν αναιρούσαν τα κοινά χαρακτηριστικά των «εθνογραφικών» θεαμάτων με τις πολλαπλές λειτουργίες: εξουσιαστικές, καθώς οι διάφορες μορφές υποταγής αποτελούσαν σημαντικό μέσο κοινωνικού ελέγχου, προπαγάνδας των ευεργετημάτων της αποικιοκρατίας, ψυχαγωγίας, κερδοφορίας. Στο παρόν άρθρο θα παρουσιαστούν εκφάνσεις αυτών των παραμορφωτικών αναπαραστάσεων, που στη βάση του αξιώματος της φυλετικής υπεροχής και του μονοδιάστατου

πολιτιστικού μοντέλου παρουσίαζαν με απλοϊκό και απαξιοτικό τρόπο τον εξαιρετικά σύνθετο αποικιοκρατούμενο κόσμο, εκλογικεύοντας την εκμετάλλευση του Άλλου.

Λέξεις Κλειδιά: «Ανθρωπόκηποι», «χωριά ιθαγενών», εθνογραφία, φυλετισμός, προπαγάνδα, αποικιοκρατία, ιμπεριαλισμός.

Evolutionism on Display: Ethnographic Shows of the late bourgeois World.

Abstract

The ethnographic shows were a mass entertainment spectacle of people brought from the colonies displayed as objects of curiosity and fascination in zoos, parks, and theaters –usually combined by the large-scale Commercial and Colonial Expositions– that took its full extent in the last decades of the 19th and the first decades of the 20th century. Natives from the colonies were exhibited in reconstructed village huts, supposed to live as at home although in unusual climate conditions, where they manufactured handicrafts and practiced ceremonies offering an ethnographic “lesson” to visitors who watched their “primitive” life and reactions: these people were “savages” and the right of the Europeans to conquer them was “obvious” since they were living away from civilization.

This article shall present aspects of dealing with the colonized Other; as a family man and as craftsman but certainly as a non-genuine educational spectacle since his behaviour in the “villages” was predefined, as nude dancer and warrior in theaters, as profit of the organizers, as racial hierarchy and social stratification and as spoils of imperialism, since in my view it is not possible to study such a phenomenon without take into consideration the politics of the late bourgeois world.

Keywords: “Human zoos”, native villages, ethnography, racialism, propaganda, colonialism, imperialism.

Εισαγωγή

Σε όλους τους πολιτισμούς η θρησκευτική και πολιτική ελίτ συνήθιζε να συλλέγει αντικείμενα, πτηνά, ζώα ακόμα και ανθρώπους από «εξωτικά» μέρη, αλλά η πρόσληψη της «διαφορετικότητας» ήταν συμπτωματική. Δεν αποτελούσε τον κυρίαρχο πολιτικό λόγο όπως στον ύστερο 19ο αιώνα που, όπως γράφει ο Hobsbawm, ο κόσμος εισήλθε στην περίοδο της οξυμμένης διεθνούς αντιπαλότητας και του ιμπεριαλισμού, οπότε η «διαφορετικότητα» επανερμηνεύτηκε ως αιτία ενός «εκπολιτιστικού» επεκτατισμού. Οι τότε θεωρητικοί αναλυτές και πολιτικοί χρησιμοποιούσαν όλο και συχνότερα τη λέξη «ιμπεριαλισμός», για να περιγράψουν την ιδεαλιστική πολιτική προστασίας των αυτοκρατοριών που τότε βρέθηκαν σε κίνδυνο: κράτη ραγδαία αναπτυσσόμενης βιομηχανικής δραστηριότητας, όπως οι ΗΠΑ και η Γερμανία, αργότερα και η Ιαπωνία, διεκδικούσαν αποικιακό μερίδιο από τις κτήσεις των παλαιών μεγάλων δυνάμεων, με προστριβές από τις οποίες και τα μικρότερα κράτη, όπως του Βελγίου, της Ολλανδίας και της Ιταλίας, απέβλεπαν σε οφέλη. Ο ανταγωνισμός για τον αποκλειστικό έλεγχο των πρώτων υλών, των αγορών και την εξαγωγή κεφαλαίων σύμφωνα με τον Λένιν, η αποκαρδιωτική για τους μεγάλους ρυθμιστές της βιομηχανίας συσσώρευση προϊόντων που λόγω της κοινωνικής ανισότητας δεν καταναλώνονταν σύμφωνα με τον Hobson, εξηγούσαν την εξαγωγή του καπιταλιστικού προβλήματος στις ασθενέστερες χώρες, που, ωστόσο, έλεγαν, θα έλυσε και τα προβλήματα των «απολίτιστων» λαών τους. Αυτός ο συνδυασμός των «λύσεων», της οικονομικής προστασίας του έθνους και της φιλανθρωπίας, ακουγόταν τώρα συστηματικά στους πολιτικούς λόγους. Ο Γάλλος πρωθυπουργός Jules Ferry επεσήμαινε πως «αυτό που λείπει στη μεγάλη βιομηχανία μας είναι οι ευκαιρίες», ταυτόχρονα όμως «κραυγή του βιομηχανικού πληθυσμού» ήταν ο εκπολιτισμός που τα ευρωπαϊκά έθνη πραγματοποιούσαν με «μεγαλοψυχία, μεγαλείο και τιμιότητα ως υπέρτατο καθήκον» (Discours, 28.7.1885). Για τον Άγγλο Γραμματέα Αποικιών Joseph Chamberlain η ιμπεριαλιστική πολιτική συνυπήρχε με το «έργο του εκπολιτισμού».

Η Συνθήκη του Βερολίνου (1884/5) ρύθμιζε «στο όνομα του Θεού του Παντοκράτορα» το εμπόριο της Αφρικής ανάμεσα στις συμβαλλόμενες δυνάμεις. Οι βιομηχανικές χώρες απόκτησαν πρόσβαση στους πολύτιμους φυσικούς πόρους που είχε περιγράψει δυο δεκαετίες πριν ο εμβληματικός ιεραπόστολος της βικτωριανής εποχής Δρ. Λίβινγκστον στην κατάμεστη από εμπόρους, τραπεζίτες και επιφανείς Λονδρέζους αιθουσα του Mansion House,

ανοίγοντας τις αποικιοκρατικές ορέξεις. Πόσο μάλλον που ο αφρικανικός πλούτος ήταν εύκολα προσβάσιμος. Το γόνιμο έδαφος, η αφθονία των φρούτων, του σιδήρου, του άνθρακα, του χρυσού, βρίσκονταν καταμεσής των ανθρώπων και των χωριών τους από τα οποία σώος και αβλαβής είχε περάσει, αποτελώντας ένα σπουδαίο πεδίο για τις επιστημονικές εξερευνήσεις, την αποικιοκρατία και το ιεραποστολικό έργο, εδώ, που περισσότερο από οπουδήποτε αλλού ο χριστιανισμός χρησιμοποιήθηκε για να προετοιμάσει τους λαούς να αποδεχθούν τους όρους των Ευρωπαίων.

Το νέο απόκτημα θα εισάγει την ευρωπαϊκή *bourgeoisie* στην *Belle Époque* της. Κυρίαρχος της ιστορίας εμφανιζόταν ο ευπατρίδης με το κομψό σακάκι και τη μεγάλη βιβλιοθήκη – τεκμήριο της μόρφωσης και της αγωγής του κύκλου του–, ο οποίος είχε τη βεβαιότητα πως, τα εκατομμύρια των ιθαγενών που ζούσαν σε λασποκαλύβες προτού εμφανιστεί ο Λευκός, δεν μπορούσαν παρά να του οφείλουν ευγνωμοσύνη. Πόσο μάλλον που, όπως ο Δρ. Λίβινγκστον είχε συμπεράνει, κουρασμένοι από την αταξία στην οποία διαβίωναν ανυπομονούσαν να έρθουν σε επαφή με τον πολιτισμό του. Ήταν, λοιπόν, η άτυπη προσχώρηση στο νόμο της αμοιβαιότητας που οι ιθαγενείς προσέφεραν στους Ευρωπαίους τους φυσικούς πόρους της γης τους και στρατολογούνταν στον αποικιακό στρατό που κάθε ιμπεριαλιστική δύναμη συντηρούσε για την προστασία των νέων συνόρων της την εποχή του «*si pacem vis para bellum*», όπως έγραφε ο Hobson. Πέρα από τον παραπάνω ρόλο που η αστική πολιτική τους επεφύλασσε, έμποροι και ανθρωπολόγοι ταξίδευαν συστηματικά στην Αφρική, για να φέρουν «άγριες φυλές» στην Ευρώπη και να τις εκθέσουν πλάι στα «άγρια» ζώα ως εύληπτες εθνογραφίες που θα «επιμόρφωναν» τους θεατές αναφορικά με τα προστάδια και την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους. Οι «ανθρωπόκηποι» και τα «χωριά ιθαγενών» στα οποία θα αναφερθούμε εντάσσονται σε αυτό το ιστορικό και ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο, της απαιτητικής αυξανόμενης εκβιομηχάνισης, του εκρηκτικού αποικιακού ανταγωνισμού, του νέου μιλιταρισμού και της κρατικής ιδεολογικής μηχανής που μετασχημάτισε τον παλιό πατριωτισμό σε ιμπεριαλιστικό σοβινισμό.

«Ανθρωπόκηποι» και «Χωριά Ιθαγενών»: η «Αθωότητα» της Αποικιακής εθνογραφίας

Η Αγγλία είχε μακρά παράδοση στην παρουσίαση «αλλόκοτων» ανθρώπων γράφουν οι Pamela Scully και Clifton Crais, οι οποίοι μελέτησαν την περίπτωση της 18χρονης Saartjie Baartman στο

Λονδίνο του 1810. Σκλάβοι Ολλανδών γαιοκτημόνων κοντά στο Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας, με τα στεατοπυγικά χαρακτηριστικά των γλουτών των γυναικών της φυλής Κόι-Σαν, πείστηκε να ταξιδέψει στο Λονδίνο, για να εκθέσει την ιδιομορφία της που θα την έκανε πλούσια. Ο Ολλανδός ατζέντης της Hendrik Cesars την παρουσίαζε να περπατά και να χορεύει στον αριθμό 225 της οδού Πικαντίλι, με 2 εισιτήριο σελίνια. Όταν η επιτροπή του Αφρικανικού Ινστιτούτου ερεύνησε κατά πόσο η Saartjie κρατούνταν οικιοθελώς ο Άγγλος οργανωτής του θεάματος Alexander Dunlop τους απάντησε πως δεν υπήρχε ζήτημα εκμετάλλευσης, αφού την είχαν βαφτίσει χριστιανή στον καθεδρικό ναό του Μάντσεστερ· αποτελούσε απλώς το εθνογραφικό δείγμα μιας φυλής από το νοτιότερο άκρο της Αφρικής και μια αθώα εκπαιδευτική ευκαιρία για τους θεατές. Το 1814 πουλήθηκε σε Γάλλο εκπαιδευτή ζώων που την εξέθετε γυμνή σε ανθρωπολόγους και σε ζωγράφους. Παγιδευμένη στην αδιέξοδη ζωή της άρχισε να πίνει και να εκπορνεύεται ωσότου πέθανε το 1815 από αδιευκρίνιστη ασθένεια (Scully - Crais 2008: 301-305).

Η Saartjie βρέθηκε στο μεταίχμιο της μακροχρόνιας αγγλικής παράδοσης των «freak shows» που με φτηνό εισιτήριο ψυχαγωγούσαν τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, παρουσιάζοντας ακόμα και άτομα με σωματική ή πνευματική αναπηρία ως «άγριους» ή «κανίβαλους», και του αναδυόμενου αστικού ενδιαφέροντος για το εθνογραφικό «εξωτικό». Λίγες δεκαετίες μετά, το βικτωριανό Λονδίνο ήταν το παγκόσμιο κέντρο θεαμάτων ανθρώπων «φυλών», με Ινδιάνους της Αμερικής, Εσκιμώους, Λάπωνες, τους απαξιωτικά αποκαλούμενους «Βουσμάνους» αλλά και τους Ζουλού, που είχαν εντυπωσιάσει τον Κάρολο Ντίκενς. Το 1868 έφεραν και Αβορίγινες βοσκούς από τη μακρινή αποικία Βικτόρια, για να συμμετάσχουν έναντι αμοιβής στο αγαπημένο βρετανικό κρίκετ, με τη λονδρέζικη *Daily Telegraph* να παρατηρεί πως «τίποτα το ενδιαφέρον δεν έρχεται από την Αυστραλία εκτός από το χρυσό και τους μαύρους παίκτες του κρίκετ» (Price 2015: 193-194). Αλλά ήταν τις παραμονές του επόμενου κύματος ευρωπαϊκών εδαφικών διεκδικήσεων και εποχή της «επιστημονικοποίησης» της φυλετικής υπεροχής που το φαινόμενο του «εξωτισμού» και της «αγριότητας» εξέλαβε ευρύτατες διαστάσεις. Χαρακτηριστικά, το 1875 ο Γερμανός Καρλ Χάγκενμπεκ, κυνηγός και έμπορος άγριων ζώων με τα οποία προμήθευε τους ζωολογικούς κήπους της Ευρώπης, άρχισε να περιφέρει σε Ευρώπη και Αμερική ζώα και ιθαγενείς πληθυσμούς μαζί, σε έναν συνδυασμό ζωολογικού κήπου και «ανθρωποκήπου» (Völkerschau / human zoo).

Η μεγάλη εισπρακτική επιτυχία κίνησε το ενδιαφέρον του Γάλλου Ζοφρούα ντε Σαιντ-Ιλαίρ, που ως διευθυντής του Ζωολογικού Κήπου του Παρισιού αναζητούσε λύση στα προβλήματα που είχαν προκύψει κατά την πολιορκία του Παρισιού από τους Πρώσους το 1870, οπότε τα ζώα του κήπου είχαν γίνει γεύμα των Παριζιάνων: αρχικά τα βουβάλια, οι ζέβρες και τα νεροβούβαλα, αργότερα και οι κάπροι, οι τάρανδοι, τα καγκουρό, οι αντιλόπες, οι στρουθοκάμηλοι και οι σπάνιοι μαύροι κύκνοι, και παραμονές Χριστουγέννων και η περηφάνια του κήπου, οι ελέφαντες Κάστορας και Πολυδεύκης σφάχτηκαν, πουλήθηκαν σε κρεοπώλες κι από εκεί στα ακριβότερα εστιατόρια της πόλης για το ρεβεγιόν της παρισινής ελίτ (Sante 2015: 234). Έτσι, το 1877 έκλεισαν στον Κήπο μαζί με καμήλες, λεοπαρδάλεις, στρουθοκαμήλους και πιθήκους, ημίγυμνους Νούβιους, των οποίων «το όμορφο χαλκοκόκκινο δέρμα, πολύ απαλό και δροσερό στην αφή, και τα υπέροχα δόντια» (Masson 1877: 202) μπορούσαν να δουν οι επισκέπτες. Το θέαμα προωθήθηκε ως έκφραση της γαλλικής εκπολιτιστικής αποστολής (*mission civilatrice*) τη χρονιά που η Τρίτη Δημοκρατία βρισκόταν στη θεσμική κρίση της 16ης Μαΐου. Με θεατρικότητα στήθηκε μια «γέφυρα» ανάμεσα στο «άγριο» ζώο και στον «άγριο» άνθρωπο με τη στήριξη και της γαλλικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας που από το 1867 μελετούσε συστηματικά τα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων, εξηγώντας μέσα από αυτά τα ψυχικά νοσήματα και την εγκληματικότητα. Επαναλήφθηκε με ιθαγενείς της Κεϋλάνης πλάι σε ελέφαντες, με Αφρικανούς Γκαλάς πλάι σε ζέβρες, με Λάπωνες πλάι σε τάρανδους, έλκηθρα και τέντες. Η γαλλική επιστημονική κοινότητα ενθάρρυνε, παρά τις όποιες επιφυλάξεις της, τους μελετητές να ερευνούν τα υπέροχα ποικίλα εθνολογικά «δείγματα» από τις αποικίες, με τις αναρτημένες στους δρόμους του Παρισιού χρωμολιθογραφίες να προσκαλούν επισκέπτες στη μοναδική «συλλογή εξωτικών ζώων που συνοδεύεται από εξίσου μοναδικά άτομα» (Gaurin-Gala 1993: 64). Έμφαση δινόταν στα «λάφυρα» που έρχονταν να εκτεθούν στη μητρόπολη μετά από κάθε νέα αποικιακή κατάκτηση. Με την κατάκτηση του Τιμπουκτού το 1894 (τότε στο Γαλλικό Σουδάν) εγκατέστησαν Τουαρέγκ με τις καμήλες και τις σκηνές τους στο Ζωολογικό Κήπο του Παρισιού, ενώ και στην απέναντι μεριά του Ατλαντικού η κήρυξη του πολέμου στην Ισπανία για τη διεκδίκηση της Καραϊβικής συνοδεύτηκε από την έκθεση ινδιάνων Σιού στο Ζωολογικό Κήπο του Σινσινάτι.

Με τον καιρό οι οργανωτές τέτοιων θεαμάτων απομακρύνθηκαν από το συνδυασμό της έκθεσης ανθρώπου με ζώο σε «ανθρωπόκηπους», ώστε να περιφέρουν ευκολότερα και σε όλον τον κόσμο τους ιθαγενείς, σε μετακινούμενα «χωριά», τα οποία όλες οι ανεπτυγμένες εμπορικά πόλεις παρουσίαζαν: Εσκιμώους στο Αμβούργο και τη Μαδρίτη, ιθαγενείς της χιλιανής Παταγονίας στο

Βερολίνο· ιθαγενείς από τις Ολλανδικές Ανατολικές Ινδίες στο Άμστερνταμ, Ταϊβανέζους, Οκινάουα και Ανόϊ στην Οσάκα· Γκαλός στο Παρίσι και την Αγία Πετρούπολη, Κανάκ από τη Νέα Καληδονία στη Φρανκφούρτη και το Παρίσι· Αραουκανούς από τις Άνδεις, Νοτιοαμερικανούς από την ολλανδική Γουιάνα (Σουρινάμ), Φιλιπινέζους, Ινδούς, Καλμούκους από τη Σιβηρία· Γιαβανέζους και Κοζάκους από το Κουμπάν στο Λονδίνο, το Βερολίνο, το Αμβούργο και το Παρίσι. Δημοφιλέστερα όλων ήταν τα «νέγρικα χωριά» με Ζουλού, Σομαλούς, Ασάντι, Σουδανούς, Σενεγαλέζους, με την τσαρική πρεσβεία να επαναλαμβάνει ότι οι εκτιθέμενοι Κοζάκοι δεν πρέπει να παραλληλίζονται με τους νέγρους.

Ο μέσος Ευρωπαίος που καλά-καλά αγνοούσε πως υπήρχαν κι άλλοι κόσμοι, εντυπωσιαζόταν αντικρίζοντας έναν Αφρικανό, έναν Ασιάτη, έναν Εσκιμώο, τόσο αδαείς επιπλέον απέναντι στα βιομηχανικά και τεχνολογικά προϊόντα που ο ίδιος χρησιμοποιούσε. Ούτε θα κατέκρινε κάποιος την επίσκεψη των κινηματογραφιστών αδερφών Λουμιέρ στην έκθεση της Λυών του 1897 για να φιλμάρουν το «νέγρικο χωριό» των Ασάντι. Κι ίσως οι ανθρωπολογικές πλάνες να αποτελούσαν μέρος της γενικότερης άγνοιας της εποχής αν οι επιστήμονες δεν γνώριζαν τη συντελούμενη σκηνογραφία. Οι ιθαγενείς υποχρεώνονταν σε συγκεκριμένες συμπεριφορές, ώστε να δείχνουν αυθεντικά «άγριοι» –οι Φιλιπινέζοι στην «Louisiana Purchase Exposition» στο Σαν Λούις υποχρεώνονταν να σκοτώνουν, να γδέρνουν και να τρώνε σκυλιά μπροστά στα μάτια των σοκαρισμένων θεατών, παρότι εκείνοι διαμαρτύρονταν πως η βρώση σκύλων αποτελούσε σπάνιο τελετουργικό έθιμο (DeMello 2014: 104)– κι αν τη δαρβινική θεωρία δεν είχαν υιοθετήσει και στο κοινωνικοπολιτικό επίπεδο (Κοινωνικός Δαρβινισμός), ώστε η απαξίωση του Άλλου να αποτελεί έναν τρόπο σκέψης αντικειμενικά παραγόμενο από την υπερεκμετάλλευσή του. Ο Levi-Strauss έβλεπε στον *ψευδο-εξελικτισμό* την υποκρισία όσων αναγνώριζαν την ποικιλομορφία των πολιτισμών, αφού στην πραγματικότητα αποτελούσε απόπειρα να την καταργήσουν. Αν ρίξουμε μια ματιά στις επιστημονικές εταιρείες της εποχής, η οικονομική εξάρτησή τους από πολιτικούς και λόμπυ του 19ου αιώνα που στήριζαν τον ιμπεριαλισμό, θέτει σε αμφισβήτηση την αντικειμενικότητα των πορισμάτων τους. Στους ιδρυτές και μετόχους της Ανθρωπολογικής Εταιρείας εκτός από πολιτικοί συγκαταλέγονταν τραπεζίτες και βιομήχανοι, όπως ο σοκολατοβιομήχανος Menier, ο μεγαλοτραπεζίτης και συλλέκτης ασιατικής τέχνης Cernuschi, ο μεγαλο-οινοπαραγωγός Père και τέσσερις από τους μεγαλοτραπεζίτες Rothschild (Thulié 1907: 7). Στη Ζωολογική Εταιρεία επίσης ήταν μέλη δεκάδες επιφανείς αστοί: πολιτικοί, δικαστές, τραπεζίτες, γιατροί, εισοδηματίες, έμποροι

και μόνο δυο επιστήμονες ζωολόγοι, ενώ και ο ιδρυτής της, ο φυσιοδίφης και έμπορος αγρίων ζώων Aimé Bouvier, θα σταδιοδρομήσει ως διοργανωτής «νέγρικων χωριών».

Εικόνα 1: «Νέγρικο χωριό», Παρίσι, «Αποικιακή Έκθεση».

Με τον θριαμβεύοντα καπιταλισμό να έχει βρει το ισοδύναμό του στις «γιγάντιες νέες τελετουργίες αυτοεπαίνου» των διεθνών αποικιακών εμπορικών εκθέσεων (Hobsbawm 1977: 47), στις ατραξιόν τους εντάχθηκαν τα «χωριά ιθαγενών», διαθέσιμα για επίσκεψη από το πρωί ως τη νύχτα, όλη την εβδομάδα. Δεκάδες οικογένειες ζούσαν σε περιφραγμένο χώρο, σε «φυσικό» πρωτόγονο περιβάλλον, όπως έγραφαν οι διαφημιστικές ρεκλάμες –παρότι επρόκειτο για καλύβες ανακατασκευασμένες από Αμερικανούς και Ευρωπαίους αρχιτέκτονες. Η επίσκεψη στα «χωριά» είχε την έννοια ενός εκπαιδευτικού «μαθήματος», σύμφωνα και με το μότο «βλέποντας, μαθαίνεις». Αναρτημένο στα ανθρωπολογικά εκθέματα της παγκόσμιας «Έκθεσης του Κολόμβου» το 1893 στο Σικάγο αποτελούσε τη δηλωμένη άποψη του σπουδασμένου στο Χάρβαρντ διευθυντή μουσείων George Goode, ενός ακόμα κοινωνικού επιστήμονα της εποχής πεπεισμένου ότι η συμπεριφορά και οι πνευματικές δυνατότητες των ανθρώπων εξηγούνταν μέσα από το αίμα που κυλούσε στις φλέβες τους. Επιπλέον, σύμφωνα με τον ίδιο, οι εκθέσεις αποτελούσαν μια εικονογραφημένη

εγκυκλοπαίδεια του πολιτισμού (Rydell 1993:44, Corbey 1993: 338). Οι ιθαγενείς αγοράζονταν από εμπόρους –ή και ανθρωπολόγους, αν θυμηθούμε την τραγική περίπτωση του Ota Benga από το βελγικό Κονγκό, που αγοράστηκε για μισό κιλό αλάτι– με την υπόσχεση μιας καλής αμοιβής. Σε κάποιες περιπτώσεις υπογράφονταν συμβόλαια, όπως μαθαίνουμε από τις διαμαρτυρίες των Ζουλού στο Λονδίνο για το συμβόλαιό τους, πως η διπλή χορευτική παράσταση κάθε μέρα στο Royal Aquarium τους εξαντλούσε (*The Times* 30.4.1880). Οι θεατές τούς έριχναν κέρματα –αν δεν ζητιάνευαν οι ίδιοι μέσα από το συρματοπλέγμα– (Corbey 1993: 355), αφού συνήθως η αμοιβή αποτελούσε ποσοστό επί των κομμένων εισιτηρίων, ώστε οι ιθαγενείς να μην χάνουν τη «ζωτικότητα» τους μετά από τόσους μήνες εγκλεισμού. Έπρεπε να προσελκύουν θεατές με δρώμενα από τη «συνηθισμένη» καθημερινότητά τους: περπάτημα με καλάθια στο κεφάλι, πλάσιμο αγγείων, εργασίες με τα πόδια, χορό, εικονικό κυνήγι με τοξοβολία, γδάρσιμο ζώων. Οι πράξεις τους ελέγχονταν. Απαγορευόταν να επιδείξουν το παραμικρό στοιχείο ενσωμάτωσης ή εκδυτικισμού για όσο καιρό τους επιδείκνυαν, ώστε ως *απόλυτα* διαφορετικοί να ενισχύουν τα ισχύοντα στερεότυπα και το υφιστάμενο χάσμα μεταξύ Ευρώπης και «έξωθεν» κόσμου (Bancel, Blanchard, Lemaire 2000: 16-17). Το γεγονός ότι όχι σπάνια «εξωτικές» γυναίκες κατέληγαν να εκδίδονται στους δρόμους μάς κάνει να υποθέσουμε ότι ορισμένες φορές δεν τους διέθεταν τα ναύλα της επιστροφής. Όπως και η Saartjie Baartman είχε απαντήσει κάποτε στην εξεταστική επιτροπή του Αφρικανικού Ινστιτούτου, κρύωνε πολύ στο κλίμα της Αγγλίας αλλά μάζευε χρήματα για να επιστρέψει στο Ακρωτήρι.

Συχνά οι ιθαγενείς εξαπατώντο ως προς το είδος και τον σκοπό του θεάματος. Οι Κανάκ που δέχτηκαν να έρθουν από τη Νέα Καληδονία, για να παρουσιάσουν στους Δυτικούς την κουλτούρα του τόπου τους, βρέθηκαν να εκτίθενται ως «κανίβαλοι» στη Φρανκφούρτη και στο Παρίσι. Απομονωμένοι σε τμήμα του ζωολογικού κήπου, ώστε να υπογραμμίζεται η επικινδυνότητά τους, έτρωγαν ωμό κρέας, χόρευαν και ούρλιαζαν σαν «άγριοι», με τους διοργανωτές να μοιράζουν στους επισκέπτες ενημερωτικό φυλλάδιο για τον κανιβαλισμό (*Libération* 6.11.1998). Γενικότερα, το ταξίδι στον «πολιτισμένο» κόσμο δεν ήταν όσο αίσιο τους διαβεβαίωναν, ούτε ήταν προετοιμασμένοι για την αντιμετώπιση των επισκεπτών. Τους περιγελούσαν, τους πετούσαν φιστίκια και διάφορα αντικείμενα, για να παρακολουθήσουν τις αντιδράσεις αυτών των «αγρίων» που θεωρούνταν ο χαμένος κρίκος ανάμεσα στον πίθηκο και τον άνθρωπο. Αυτοί φοβισμένοι τρύπωναν στην καλύβα, ενώ υπάλληλος του διοργανωτή αναλάμβανε να τους «πείσει» να βγουν πάλι έξω. Επιπλέον, ως «καθυστερημένο» ανθρώπινο είδος, ήταν αναλώσιμο. Με την αλλαγή των ενδιατημάτων και τις

κακές συνθήκες διατροφής και υγιεινής πολλοί πέθαναν από ασθένειες και από το κρύο. Η ανωνυμία τους απέτρεψε τις πολλές πληροφορίες, ήταν όμως πολλοί οι Αφρικανοί. Είναι γνωστοί θάνατοι Εσκιμών από ασθένειες σε γερμανικές πόλεις το 1881, των περισσότερων Αβοριγίνων που εκτίθονταν στο Βερολίνο από το 1883 ως το 1896, των νοτιοαμερικανών Kalina στο Παρίσι το 1892 (Stanard 2011: 38, Verges 2011: 15) και των περισσότερων Kaweskar της χιλιανής Παταγονίας που είχαν εκτεθεί σε ζωολογικούς κήπους στο Βερολίνο και το Παρίσι το 1881 (*BBC Mundo* 14.1.2010).

Τα δημοφιλέστατα «νέγρικα χωριά» ήταν αυτά που εκπροσωπούσαν την «απαγορευμένη πλευρά» των ευρωχριστιανικών ηθών, αφού επρόκειτο για πολυγαμικές οικογένειες και κυκλοφορούσαν ημίγυμνοι –τρανταχτή «απόδειξη» της υπάρχουσας υπο-ανθρωπότητας στις αποικίες της Αφρικής. Από το άρθρο του Δρ. Adolphe Bloch «Ανθρωπολογικές και Εθνολογικές Παρατηρήσεις πάνω στους Γκαλάς του Κήπου Εγκλιματισμού» που δημοσιεύτηκε το 1908 στο Δελτίο της Ανθρωπολογικής Εταιρείας του Παρισιού, μαθαίνουμε πως οι Αφρικανοί έμπαιναν πρώτα σε καραντίνα στο ζωολογικό κήπο, δίνοντας την ευκαιρία στους επιστήμονες να μελετήσουν και να συγκρίνουν τα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά τους σε σχέση με τους Καυκάσιους και τις άλλες νεγροειδείς φυλές (Bloch 1908: 681-687).

Τα «εθνογραφικά» θεάματα επισκέπτονταν και πολιτικοί. Ο πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας Sadi Carnot ήταν θαμώνας στο καμπαρέ όπου εμφανίζονταν οι ημίγυμνες «Αμαζόνες» της Δαχομέης, ο Βίσμαρκ είχε επισκεφτεί τα «νέγρικα χωριά», ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄ απάθανάτιστηκε στο Αμβούργο να παρατηρεί ένα «χωριό» Αιθίοπων και ο βασιλιάς Λεοπόλδος Β΄ επισκέφτηκε τα «χωριά» των Κονγκολέζων στο Τερβίρεν. Εκτιμώντας, μάλιστα, ότι τα σνακ και τα γλυκά που μέσα από το συρματόπλεγμα τους έδιναν οι επισκέπτες τούς προκαλούσαν δυσπεψία, ζήτησε να αναρτηθεί η επιγραφή «Μη ταΐζετε τους Μαύρους, είναι ήδη ταϊσμένοι» (Stanard 2011: 38).

Εικόνα 2: «Χωριό Σενεγαλέζων». Λιέγη, «Παγκόσμια Έκθεση» 1905.

«Πρωτόγονο», «Βίαιο» και Επικερδές

Μαύρες ημίγυμνες γυναίκες και μαύροι άνδρες παρουσιάζονταν στα δημοφιλή στην Ευρώπη παρισινά καμπαρέ, Ζουλού με ακόντια και ασπίδες στα Folies Bergère και πολλές δεκάδες αμαζόνες και πολεμιστές της Δαχομέης στο Casino και στο Μέγαρο Ελευθέρων Τεχνών στο Πεδίο του Άρεως όπου επιδίδονταν σε φρενήρεις χορούς «ανάλογους» της «μειωμένης αντίληψής» τους. Η εικόνα των μαύρων γυναικών αποτελούσε ακόμα μια καρικατούρα της πραγματικότητας. Τους Ασάντι, με «βαθμό πολιτισμού σε επίπεδο αφέλειας» (*Le Progrès* 8.5.1897), που είχαν τραβήξει την προσοχή των κινηματογραφιστών αδερφών Λουμιέρ, περιέφεραν σε όλες τις πόλεις της κεντρικής Ευρώπης δημιουργώντας στο κοινό παραπλανητικά συμπεράσματα αναφορικά με το ρόλο των γυναικών τους, καθώς αυτά εξάγονταν από την ημίγυμνη εμφάνισή τους ενόσω χόρευαν, μαγείρευαν και έπλαθαν αγγεία. Στην πραγματική ζωή ωστόσο εκείνες ήταν οι καθημερινοί παραγωγοί. Ενώ οι άντρες

κυνηγούσαν, εκείνες εμπορεύονταν τα αγγεία που οι ίδιες έπλαθαν, αποψίλωναν τους θάμνους και καλλιεργούσαν τη γη δίχως κάποιος να τους ορίζει τι να καλλιεργήσουν ή πότε να κάνουν τη συγκομιδή, δραστηριότητες που τους παρείχαν πρωταρχικό ρόλο επηρεασμού της κοινωνικής δομής. Στο Καμερούν είχαν και κληρονομικά δικαιώματα επάνω στην περιουσία του αποθανόντα συζύγου, έγραφε η περιηγήτρια Mary Kingsley που εξερεύνησε τη δυτική Αφρική τη δεκαετία του 1890, σημειώνοντας πως «όσα περισσότερα μαθαίνω για τους Δυτικοαφρικανούς τόσο περισσότερο γοητεύομαι. Ξέρω, τους θεωρούν ανόητους επειδή είναι ευκολόπιστοι στη μαγεία, αλλά εγώ ανάλογη άποψη έχω και για τους συμπατριώτες μου που εύκολα πιστεύουν σε πράγματα που εγώ δεν μπορώ να καταπιώ» (Kingsley 1897: 500).

Ωστόσο, η κυρίαρχη και ανακυκλούμενη εικόνα της μαύρης γυναίκας που εκτίθετο στα «χωριά» και τα καμπαρέ ήταν αυτή της πειθήνιας σκλάβας του άνδρα και της ειδικής στον έρωτα κι ως τέτοια περιγραφόταν και στα «ανθρωπολογικά-πορνογραφικά» μυθιστορήματα του 1900, όπως του Γάλλου στρατιωτικού γιατρού Louis Jarolliot με το ψευδώνυμο «Dr. Jacobus X». Όσο για τον μαύρο άντρα, ο αποδεκτός στη Δύση χαμιτικός μύθος ήθελε τον Χαμ, γιο του Νώε, να εισπράττει την κατάρα να γίνει Μαύρος με ένα ιδιαίτερα επίμηκες πέος λόγω των διαστροφών του κατά τη διαμονή του στην Κιβωτό, που τον καθιστούσε σεξουαλικό στερεότυπο του «κτηνώδους» μαύρου αρσενικού και της αμφίθυμης τάσης του ανάμεσα στο ανθρώπινο και το ζώδες. Ο Dr. Jarolliot έγραφε και για την ολιγοσπερμία του Μαύρου κι ότι το πέος του, σε αντίθεση με του Ευρωπαίου, κατά την πράξη παρέμενε «μαλακό σαν ελαστικό καουτσούκ» (Bryk 2001: 274). Το 1900 κυκλοφορούσαν και διαφυλετικές πορνό φωτογραφίες που θα ανατρίχιαζαν τον κόμη Γκομπινώ για τη συντελούμενη επιμειξία: μαύρο άντρα με λευκή γυναίκα σε πλήρη σεξουαλική ισότητα. Παρά το ερωτικό περιεχόμενό τους δεν έλειπαν οι λεζάντες που παρέπεμπαν στην ουσία της αποικιοκρατίας, τις εισαγόμενες δηλαδή από τις αποικίες πρώτες ύλες. Στη σειρά 12 διαφυλετικών φωτογραφιών με τίτλο το λογοπαίγνιο «Colonial Exhibition-ism» κάθε μια έφερε τίτλο αποικιακού αγαθού: «Χρυσός», «Ελεφαντόδοντο», «Βανίλια», «Κακάο», «Ακαζού», «Μετάξι», «Κάρβουνο», «Λάδι», «Έβενος», «Δέρμα», «Καουτσούκ», «Πιπέρι».

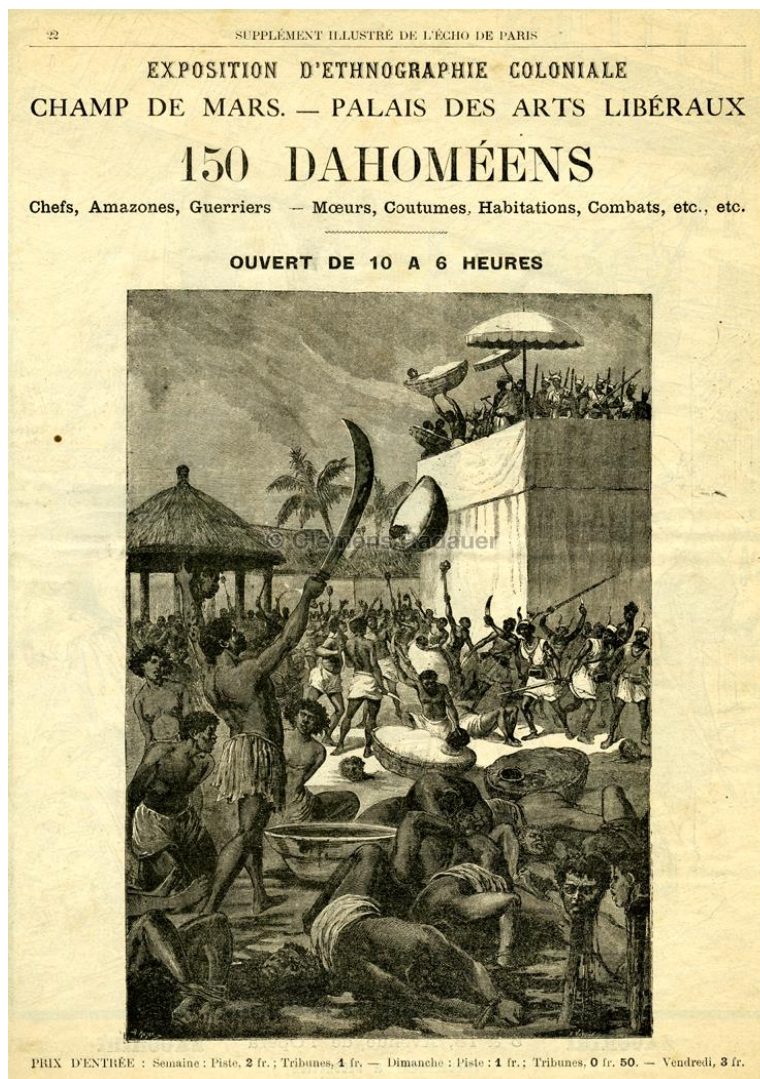
Στις αποικιακές εμπορικές εκθέσεις στήνονταν και θεατρικές παραστάσεις με μαύρους «ηθοποιούς» να αναπαριστούν βίαιες φονικές μάχες μεταξύ γηγενών και ευρωπαϊκών δυνάμεων. Στο θέατρο Porte-Saint-Martin ανασυστάθηκε η ήττα των δυνάμεων του βασιλιά Μπεανζέν της Δαχομέης

Καλλιόπη Παυλή, 11B/2016

Ο Εξελικτισμός σε Απεικόνιση: Εθνογραφικές Βιτρίνες του ύστερου αστικού Κόσμου.

από τον γαλλικό στρατό και μετά την κατάληψη της Μαδαγασκάρης έγινε αναπαράσταση μιας εκ των μαχών με έμφαση στις αγριότητες των γηγενών κατά την αντίστασή τους στους Γάλλους στρατιώτες (Bancel, Blanchard, Lemaire 2000: 16-17). Όσοι λαοί είχαν αμυνθεί σθεναρά στους εισβολείς παρουσιάζονταν ως «διάβολοι», αν είχαν εύκολα ηττηθεί παρουσιάζονταν ως «άνοητοι άγριοι», αλλά σε κάθε περίπτωση το μήνυμα ήταν πως η άρνησή τους να παραχωρήσουν τη γη τους στους «πολιτισμένους» Ευρωπαίους ήταν η απόδειξη της βαρβαρότητάς τους.

Εικόνα 3: Διαφημιστική αφίσα ενός υποσχόμενου βίαιου θεάματος στο Μέγαρο Ελευθέρων Τεχνών στο Πεδίο του Άρεως, με φύλαρχους, αμαζόνες και πολεμιστές κατά την «Εκθεση Αποικιακής Εθνογραφίας» στο Παρίσι, 1899.

Δημοφιλή ήταν και τα «χωριά κανιβάλων». Εδώ οι ιθαγενείς παρουσιάζονταν ως «πραγματικά» τέρατα διψασμένα για μίσος και αίμα που μόνο μέσω της ευρωπαϊκής βοήθειας θα μετασχηματίζονταν σε «ανθρώπους». Ανθρωποφαγία είχε σημειωθεί και στην αρχαία και

μεσαιωνική Ευρώπη σε Ρωμαίους, Κέλτες, Αγγλοσάξονες, γερμανικές εθνοτικές ομάδες, Ιρλανδούς και συνεχιζόταν και τη νεωτερικότητα ως μεμονωμένο φαινόμενο –το 1924 συνελήφθη Γερμανός για τα δοχεία στο σπίτι του με παστά ανθρώπινα κρέατα, κυρίως εργατών και ταξιδιωτών δολοφονημένων από τον ίδιο (*Μακεδονία* 30.12.1924). Αλλά ο κανιβαλισμός των μη Ευρωπαϊών-Άλλων αποτελούσε ελκυστικό θέμα, συνεπώς προσοδοφόρο, τόσο ώστε να διαφοροποιείται το εθνογραφικό «μάθημα» του κοινού. Έτσι, ενώ οι Αβοριγίνες το 1868 είχαν διαφημιστεί ως άριστοι ροπαλοφόροι του κρίκετ, τη δεκαετία του 1880 παρουσιάζονταν σε χρωμολιθογραφημένο σκίτσο με τα κόκαλα των θυμάτων τους γύρω από τη φωτιά και πιο πέρα το επόμενο γεύμα τους (λευκούς, σκοτωμένους από βέλη) με την «επεξηγηματική» λεζάντα «Αυστραλοί κανίβαλοι, γένους αρσενικού και θηλυκού. Η μόνη και μοναδική αποκτηθείσα αποικία αυτής της άγριας, παράδοξης, παραμορφωμένης φυλής και η πιο βάρβαρη που ποτέ υπήρξε στο εσωτερικό των άγριων χωρών, η οποία επιδίδεται σε αιματηρές επιθέσεις και στη συνέχεια γιορτάζει τρεφόμενοι με τις σάρκες, το πιο χαμηλό στάδιο της ανθρωπότητας» (*Courier* 28.8.1883). Φαίνεται όμως πως η παλινδρόμηση στις απόψεις είχε δημιουργήσει καχυποψίες στους Άγγλους, αφού δεν πείστηκαν για τον «κανιβαλισμό» των Αβοριγίνων όπως μαρτυρούν οι απαντήσεις σε ερωτηματολόγια που στάλθηκαν σε αγρότες, αστυνομικούς και άλλες επαγγελματικές ομάδες (Curr 1886: 189-207). Πάντως, η εργαζόμενη στην κοινωνική πρόνοια ανθρωπολόγος Daisy Bates, συνέχιζε να γράφει τη δεκαετία του 1930 πως η φυλή αυτή τείνει να εξαφανιστεί επειδή... τρώνε τα παιδιά τους (Brantlinger 2003: 137). Σιωπή τηρούνταν και γύρω από τις ορυκτολογικές γνώσεις και τις τεχνικές δεξιότητες των Αβοριγίνων κι ενώ οι απεσταλμένοι της Αποικίας του Στέμματος που ίδρυσαν τη Μελβούρνη τη δεκαετία του 1830 τους είχαν βρει να ακολουθούν την παμπάλαια παράδοση εξόρυξης σπάνιου πρασινόλιθου από λατομείο της περιοχής, με τον οποίο κατασκεύαζαν τους πολεμικούς πέλεκες που ευρύτατα εμπορεύονταν (Renfrew - Bahn 2001: 391). Δημοφιλείς «κανίβαλοι» ήταν και οι Ζουλού, παρότι όπως έγραφαν οι περιηγητές η ανθρωποφαγία στην υποσαχάρια Αφρική είχε αποτελέσει εξαιρετικά περιορισμένο φαινόμενο.

Οι αποικιακές εμπορικές εκθέσεις αποτέλεσαν ένα προνομιακό πεδίο κερδοφορίας. Στη σκιά τους άνθιζαν αμέτρητα περίπτερα πρόχειρου φαγητού, καφενεία, μαπαζάρ εξωτικών και αναμνηστικών ειδών, ξενοδοχεία, καμπαρέ, λυόμενα θέατρα με «ηθοποιούς» από τις αποικίες, εστιατόρια με αποικιακή κουζίνα. Η τελευταία δεν ανταποκρινόταν πάντα στη φαντασίωση του πελάτη. Γυναίκα που είχε ζητήσει «pifaf» σε μαροκινό εστιατόριο σε αποικιακή έκθεση στο Παρίσι

είχε διαμαρτυρηθεί οργισμένη στον σερβιτόρο πως «αυτό είναι μόνο ρύζι!». Δυο παρευρισκόμενοι άντρες είχαν σχολιάσει πως πολλά τέτοια εστιατόρια «προσφέρουν πιάτα με βάρβαρα ονόματα, για να συγκαλύψουν τη σούπα λαχανικών, το κοτόπουλο στιφάδο και τον αρακά à la Française» (Bouin - Chanut 1980: 184).

Το κόστος του εισιτηρίου προκαθόριζε σε μεγάλο βαθμό την ταξική διαστρωμάτωση των επισκεπτών, αρχής γενομένης από τη «Μεγάλη Έκθεση της Εργασίας της Βιομηχανίας» του 1851, το λαμπρό δείγμα της πανίσχυρης βρετανικής βιομηχανίας στο Χάιντ Παρκ του Λονδίνου με τα περίπου δώδεκα χιλιάδες σιντριβάνια. Η τελετής έναρξης είχε γίνει ακριβώς στις 12 το μεσημέρι με τιμή εισιτηρίου 3 λίρες, ώστε να αποκλειστούν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα: οι υμνητικές εξαγγελίες των πολιτικών και των επιχειρηματιών για τα βιομηχανικά επιτεύγματα αφήναν τους βιομηχανικούς εργάτες να αισθάνονται υπερήφανοι από κάποιο σημείο του πάρκου ή κατά μήκος του δρόμου. Μετά τις πρώτες τρεις μέρες το εισιτήριο μειώθηκε στο ένα σελίνι, κόβοντας εντέλει 6.059.500 εισιτήρια αυτή η μεγαλειώδης έκθεση που έδωσε και στον Thomas Cook την ευκαιρία να διευρύνει σε παγκόσμια κλίμακα τις τουριστικές επιχειρήσεις του. Γενικότερα το κόστος του εισιτηρίου προκαθόριζε τις κοινωνικές τάξεις των επισκεπτών. Στην «Παγκόσμια Έκθεση» του Παρισιού του 1900 είχε κόστος 1 φράγκο μεταξύ 10 το πρωί και 6 το απόγευμα. Μετά τις 6 που εργάτες και χαμηλόμισθοι υπάλληλοι είχαν σχολάσει, το εισιτήριο αυξανόταν στα 2 φράγκα (το 1900 οι ημερήσιες εφημερίδες κόστιζαν δεκαπέντε σεντς, η γνωστή για τα ρατσιστικά άρθρα της *Le Petit Journal* πέντε σεντς και ένα πασίγνωστης εταιρείας ακριβό ζευγάρι γυναικεία παπούτσια 7,5 φράγκα). Βέβαια, οι διοργανωτές των εκθέσεων δεν απευθύνονταν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα αλλά σε βιομήχανους, τραπεζίτες, εμπόρους, διπλωμάτες, επιστήμονες, τεχνίτες, καλλιτέχνες, ακόμα και σε μαύρους φύλαρχους, ενεργούς εταίρους των Ευρωπαίων στην Αφρική που άλλοτε τούς προμήθευαν ελεφαντόδοντο, φοινικέλαιο, πιπέρι και δούλους και τώρα επισκέπτονταν τις αποικιακές εκθέσεις, ακόμα και τα «νέγρικα χωριά». Για τους παραπάνω λόγους στη διοργάνωσή τους συνεργάζονταν κρατικοί φορείς και ιδιώτες. Για παράδειγμα, η πραγματοποίηση της «Διεθνούς και Αποικιακής Έκθεσης» στη Λυών (1894) οφειλόταν στο δήμαρχο της γιατρό Antoine Gailleton, στο Εμπορικό Επιμελητήριο και στην ιδιωτική σιδηροδρομική εταιρεία P.L.M. που πρόσφερε μειωμένα εισιτήρια μεταφοράς από Ιταλία, Βέλγιο, Αγγλία, Γαλλία και δωρεάν εισιτήριο εισόδου στην έκθεση υπό την προϋπόθεση ότι η επιστροφή θα γινόταν τουλάχιστον μετά από 4 μέρες, ώστε να υπάρξει κατανάλωση στα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια της Λυών. Οι τρεις

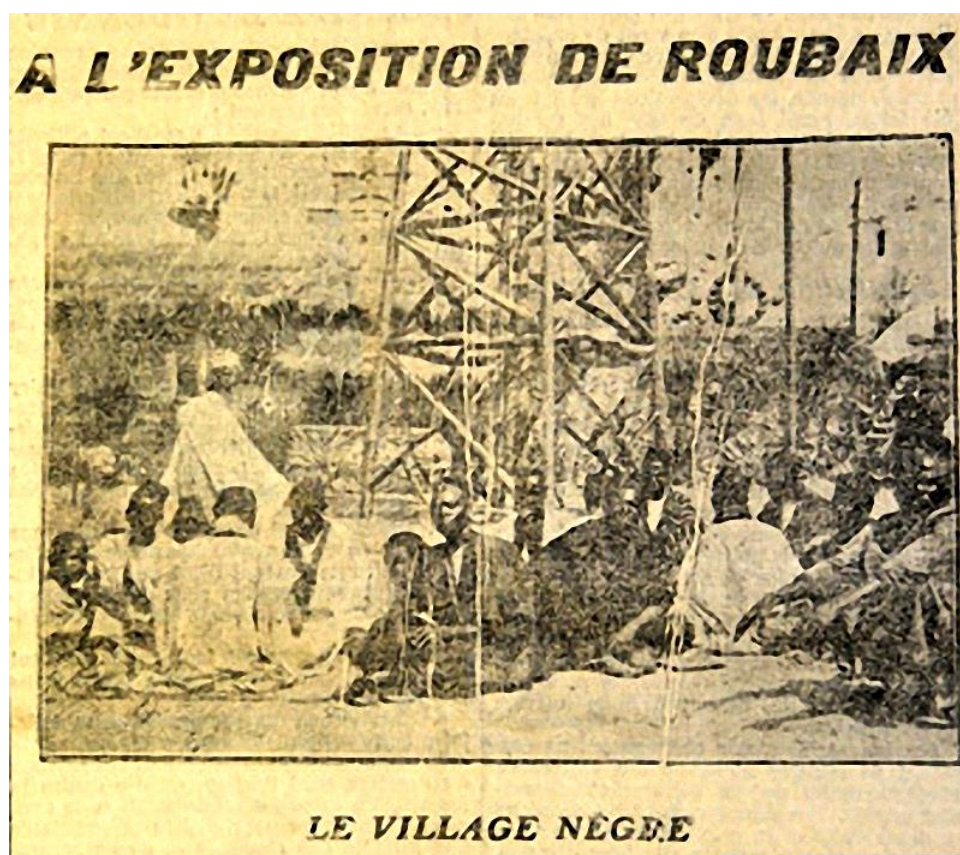
επιχειρηματίες του πανοράματος της μάχης του Dogba (εναρκτήρια μάχη της γαλλικής εισβολής στη Δαχομέη) δώριζαν σε κάθε επισκέπτη ένα κουπόνι συμμετοχής σε λαχειοφόρο αγορά (Vidal 2010: 110, 161-162).

Οι υψηλές εισπράξεις είχαν οδηγήσει και δημάρχους των επαρχιακών πόλεων να φέρουν τα «αποικιακά χωριά» στις εκθέσεις των τοπικών προϊόντων τους και σύντομα είχαν γίνει η προσφιλή στάση κάθε επαρχιώτη, που με την ευκαιρία ενός γεύματος στο γρασίδι ή ενός απογευματινού περιπάτου ερχόταν σε επαφή με την «πιστή» αναπαράσταση των «άγριων τόπων» και των κατοίκων τους. Ο Τύπος της Λυών προέτρεπε τους επισκέπτες να επισκεφτούν τα «χωριά ιθαγενών»· η έκθεση γινόταν ελκυστικότερη χάρη σε αυτά. Μάλιστα, το «χωριό» των Αναναμιτών παρουσίαζε ιδιαίτερο εθνογραφικό ενδιαφέρον, αφού, σε αντίθεση με τα «νέγρικα χωριά» όπου ζούσαν οικογένειες, εδώ ζούσαν τεχνίτες που εργάζονταν με γυμνά συνήθως πόδια και είχαν μαύρα σαν έβενο μαλλιά που τους έκανε να μοιάζουν με γυναίκες. Κάποιος περιέργος μπορούσε να παραστεί σε γεύμα τους και να εξετάσει το μενού τους, «κι όμως, δεν μυρίζει άσχημα!» (*Le Progrès* 12.4.1894).

Τα δυο εκατομμύρια εισιτήρια που κόπηκαν το 1895 στην Έκθεση του Μπορντώ είχαν απογοητεύσει τους διοργανωτές σε σύγκριση με της Λυών του 1894 όπου κόπηκαν 3.800.000 εισιτήρια. Αλλά κι αν οι εκθέσεις των επαρχιακών πόλεων δεν έκοβαν πάντα τα αναμενόμενα εισιτήρια ο κόσμος συνωστιζόταν γύρω από τα «νέγρικα χωριά» με τις έγκυες γυναίκες, καθώς τα νεογνά αποτελούσαν έναν επιπλέον πόλο έλξης. Μάλιστα, το εισιτήριο μειωνόταν στη μισή τιμή, στα 50 σεντς, όταν λάμβαναν χώρα βαφτίσια, γάμοι και περιτομές. Όταν το 1896 ήρθε η σειρά της Ρουέν να οργανώσει το «νέγρικο θέαμα» της, το ανέλαβε ο Louis Barbier, ο επιτυχημένος διευθυντής (μαζί με τον αδερφό του Joannes, φωτογράφο-περιηγητή στην Αφρική) του θεάματος των 350 Σουδανών στην έκθεση του Παρισιού το 1889, όπου είχε προσκαλέσει και τα μέλη της Ανθρωπολογικής Εταιρείας προσδίδοντας στο επικερδές εγχείρημά του την απαραίτητη επιστημονική επίφαση. Στη Ρουέν έφερε πάλι Σουδανούς, αλλά τώρα, που είχε ολοκληρωθεί η γαλλική εκστρατεία στη Μαδαγασκάρη, έφερε και το νέο λάφυρο, γηγενείς του νησιού σε «ένα θέαμα γραφικό, μοναδικό, διασκεδαστικό επίσης, όσο και επιμορφωτικό» (Montaigne 2004: 12). Στη «Διεθνή Έκθεση» στη βιομηχανική πόλη Ρουμπαί του 1911 εκτέθηκαν, όπως συνηθιζόταν, αποικιακά αγαθά στο υψωμένο «Μέγαρο των Αποικιών» –ρούμι, ζάχαρη, καφές, κακάο, βανίλια, χρυσός, μετάξι, δέρμα, ελεφαντόδοντο, κάρβουνο, καουτσούκ, ακόμα και πεταλούδες, αλιγάτορες,

φίδια και κεραμικά. Την εικόνα ολοκλήρωνε ένα «χωριό» Σενεγαλέζων, του οποίου η διοργάνωση είχε ανατεθεί στον ιδρυτή της Ζωολογικής Εταιρείας Aimé Bouvier με τις επιτυχημένες διοργανώσεις «νέγρικων χωριών» στη Ρενς (1903), την Arras (1904), την Αμιάν (1906), το Λονδίνο (1908) και το Νανσύ (1909). Ο Bouvier είχε προ πολλού παραιτηθεί από την Εταιρεία εγκαλούμενος για οικονομικές ατασθαλίες και η σενεγαλέζικη καταγωγή των εκατό Μαύρων που είχε φέρει θεωρείται ανεπιβεβαίωτη, με αποτέλεσμα τα αρχεία του δήμου Ρουμπαί να γράφουν για «ηθοποιούς του σενεγαλέζικου χωριού» (Municipale de Roubaix, 2011).

Εικόνα 4: «Νέγρικο χωριό», στο Ρουμπαί στο γαλλικού νότου.
Απόκομμα από την εφημερίδα L'égalité Roubaix Tourcoing 12.5.1911.

Η «Παγκόσμια Έκθεση» του 1900 στο Παρίσι υπό την αιγίδα του Υπουργείου Υπερπόντιας Γαλλίας και Αποικιών υποδέχτηκε 50 εκατομμύρια επισκέπτες. Το κορυβαντικό πανηγύρι με το πρωτοποριακό καλλιτεχνικό ύφος Art Nouveau είχε δώσει έμφαση στα αποικιοκρατικά επιτεύγματα που σχετίζονταν με την Καμπότζη, την Κίνα και την Αλγερία, στήνοντας και «χωριά ιθαγενών» από το Κονγκό, τη Νέα Καληδονία, το Tonkin του Βιετνάμ αλλά και περιοχές της δυτικής Αφρικής, το δυτικό Σουδάν, τη Γουινέα και τη Σενεγάλη, που ως ομοσπονδίες είχαν δημιουργήσει μακραίωνες

αυτοκρατορίες που ήλεγχαν το εμπόριο της Σαχάρα. Οι Πορτογάλοι έμποροι του 15ου και του 16ου αιώνα είχαν αφήσει διθυραμβικές αναφορές για το αναπτυγμένο επίπεδο κοινωνικών σχέσεων, την αυστηρά ιεραρχημένη κοινωνία από κατηγορίες ευγενών και επαγγελματιών, το αξιοζήλευτο νομικό σύστημα με τα αυξημένα πολιτικά γυναικεία δικαιώματα και το «Έπος Sundiata», του θεωρούμενου αρχηγέτη πρίγκιπα που είχε ζήσει τον 13ο αιώνα, το οποίο μεταφερόταν μέσω ραψωδών από γενεά σε γενεά (Durand 1806: 39, 57, 64, Stride - Ifeka 1971: 25-26, 47). Εθνότητες που συμμετείχαν τώρα ως «πρωτόγονοι» σε εθνογραφικά θεάματα, ώστε οι Ευρωπαίοι λόγιοι να μιλούν για «πολιτιστική εισβολή» στους «φύσει κατώτερους», όπως έγραφε και ο ιστορικός και μέλος της Λεγεώνας της Τιμής Louis Sonolet: «ο Μαύρος πρέπει να γνωρίζει ότι το έθνος που εγκαταστάθηκε ως κυρίαρχο στις σαβάνες και τα δάση του είναι ισχυρότερο και ενδοξότερο από τους παλιούς αφέντες του» (1912: 47).

Όχι μόνο τα εθνολογικά μα και τα αρχαιολογικά πορίσματα υπόκεινταν σε παρερμηνείες ή αποσιωπήσεις. Όταν ο Άγγλος αρχαιολόγος Theodore Bent μετέβη στη Ροδεσία το 1891, χρηματοδοτούμενος από τη Βασιλική Γεωγραφική Εταιρεία και την Εταιρεία Εξόρυξης και Εμπορίας Διαμαντιών, για να εξετάσει ένα σύνολο μνημείων φροντισμένης λιθοτεχνίας, απέκλεισε εξ αρχής την εκδοχή να ήταν έργο «νεγροειδούς εγκέφαλου»: τα ερείπια Ζιμπάμπουε (dzimba dza mabwe = σπίτια από πέτρα) αποτελούσαν κτίσμα και αρχαία εγκατάσταση της λευκής φυλής της οποίας την υπηρεσία οι Μπαντού είχαν απλώς εργαστεί ως δούλοι. Μετά το θάνατο του Bent ο David Randall-MacIver εκτίμησε, το 1904, ότι επρόκειτο για κτίσμα των γηγενών, μάλιστα μεσαιωνικής κι όχι αρχαίας περιόδου, αλλά δέχτηκε τόση κατακραυγή που πέρασαν δυο δεκαετίες ωστόσο του ανατεθεί ξανά μια σοβαρή αρχαιολογική ανασκαφή. Η αρχαιολόγος Gertrude Caton-Thompson επιβεβαίωσε το 1931 τα πορίσματα του Randall-MacIver, ωστόσο ο μύθος του λευκού εμπόρου και τεχνίτη –αντί των Μπαντού– επέζησε ως τον όψιμο 20ό αιώνα (Renfrew - Bahn 2001: 484), αναμενόμενο, αφού μέχρι το 1980 η περιοχή τελούσε υπό βρετανική κατοχή. Αντίστοιχα, οι Γάλλοι ύψωναν στις αποικιακές εκθέσεις τους, μεταξύ των άλλων αποικιακών μνημείων, ένα τεράστιο αντίγραφο του Άνγκορ Βατ, προβάλλοντας την κυριαρχία τους σε αυτή τη γωνία της Ασίας που τους τροφοδοτούσε με τους υψηλότερους φόρους απ' όλες τις αποικίες τους στην Ινδοκίνα. Οι γύψινες ανακατασκευές του επέτρεπαν ευφάνταστες ερμηνείες της καμποτζιανής κουλτούρας εγγεγραμμένες στην αποικιακή προπαγάνδα που μετέτρεπε την κληρονομιά των χμερ σε απλό διακοσμητικό του γαλλικού ιμπεριαλισμού. Ο αριστερός βουλευτής, μετέπειτα πρωθυπουργός και πρόεδρος της Γαλλίας Λέον

Blum, είχε σχολιάσει τη γαλλική υποκρισία: «Εδώ ξαναχτίσαμε την υπέροχη σκάλα του ναού Άνγκορ Βατ και παρακολουθούμε συνεπαρμένους τους ιερούς χορευτές, αλλά στην Ινδοκίνα πυροβολούμε, απελαύνουμε, φυλακίζουμε αυτούς τους ανθρώπους» (*Le Populaire* 7.5.1931).

Εικόνα 5: Ανακατασκευή του Άνγκορ Βατ στην «Αποικιακή Έκθεση» του Παρισιού (1931) μετά την εισπρακτική επιτυχία της ανακατασκευής του στην «Εθνική Αποικιακή Έκθεση» της Μασσαλίας του 1922.
Το πλαισίωσαν 25 πολύχρωμα περίπτερα με ιθαγενείς και προϊόντα από τη νοτιοανατολική Ασία.

Μεταβαλλόμενες Ανάγκες - Μεταβαλλόμενες Ιδεολογίες και ο Αντίκτοπος (;) στα αποικιακά Θεάματα

Οι μεταβαλλόμενες ανάγκες, ανάμεσα στις οποίες και οι περιπτώσεις που μητρόπολη και περιφέρεια είχαν φτάσει να αλληλεξαρτώνται, επηρέασε αισθητά και το διακινούμενο μήνυμα της αποικιοκρατίας αναφορικά με τα επιτεύγματά της και τους αποικιοκρατούμενους πληθυσμούς. Έκθεση στο Λονδίνο ονομάστηκε «Αποικιακή και Ινδική Έκθεση», προωθώντας τους αναπόδραστους δεσμούς της Βρετανίας με τις αποικίες της. Εκτέθηκε τάφος Μαορί από τη Νέα Ζηλανδία, τελετουργικό ξίφος από τη Νιγηρία και η πύλη Jaipur, της οποίας την ανακατασκευή χρηματοδότησε ο Ινδός μαχαραγιάς Jaipur σε αυτή την έκθεση που η τέχνη, το μετάξι, τα οικονομικά αγαθά των Ινδιών και οι σχετικές ανθρωπολογικές μελέτες με επίκεντρο τους Ινδούς ακροβάτες κατέλαβαν το 1/3 του εκθεσιακού χώρου.

Το εξελικτιαρχικό αποτέλεσμα της αποικιοκρατίας υπογραμμιζόταν με διαφορετικούς τρόπους σε κάθε χώρα. Μια σειρά φωτογραφιών στο Λονδίνο του 1905 παρουσίαζε άνδρες Ζουλού γύρω από ένα καζάνι, υπονοώντας το «μαγείρεμα» ανθρώπων και τη γεύση του αίματος, με την «εκπολιτιστική αποστολή», ωστόσο, σε εγρήγορση: στις υπόλοιπες φωτογραφίες απεικονίζονταν να παίζουν γκολφ και οι γυναίκες Ζουλού πινγκ πονγκ, μια «ανωμαλία» και ταυτόχρονα το επιτυχημένο κοινωνικό πείραμα των Βρετανών πως είχαν τη δύναμη να εντάξουν τους «άγριους» στην κουλτούρα τους.

Εικόνα 6: Βασιλικός βοτανικός κήπος Κίου, Λονδίνο, 1905: Ζουλού σε παιχνίδι γκολφ και πινγκ πονγκ.

Στη Γαλλία η μεταβαλλόμενη ιδεολογία έγινε αισθητή με την αντικατάσταση του συρματοπλέγματος στα «χωριά ιθαγενών» από χαμηλό τοίχιο ή ξύλινους πασσάλους. Κάποιος μπορούσε να χαϊδέψει τα κεφάλια των μικρών νέγρων –όπως έκανε στο κατοικίδιό του–, να εισέλθει στο «χωριό» και να φωτογραφηθεί ανάμεσά τους σαν «θηριοδαμαστής» ή σαν πάστορας: ο «άγριος» είχε γίνει «ήμερος» και «συνεργάσιμος» και η μητρόπολη αποκτούσε ένα ειρηνόφιλο πρόσωπο κοσμοπολίτικης ανεκτικότητας. Οργανώνονταν και «έξοδοι». Οι Kalina οδηγήθηκαν στο Théâtre Robert Houdin και στο Cirque d'été του Παρισιού, για να ψυχαγωγηθούν με κλόουν και χορεύτριες. Αφίσες αντιπαρέθεταν το «πριν» στο «μετά»: η φωτογραφία μιας «τρομακτικής» μαύρης γυναίκας σε «αρχαϊκό» στάδιο πλάι στη φωτογραφία ενός «εξελιγμένου» χαμογελαστού μαύρου παιδιού που φορούσε πουκάμισο. Αντίστοιχα, οι Αμερικανοί στην έκθεση στο Σικάγο (1893) υπέβαλλαν σε πολύωρη ορθοστασία έναν γέρο Ινδιάνο με παραδοσιακή φορεσιά δίπλα στο γιο του που φορούσε κοστούμι. Οι Βέλγοι του βασιλιά Λεοπόλδου –περιώνυμοι για τη βαναυσότητα που επέδειξαν στους Κονγκολέζους– υπογράμμισαν με άλλο τρόπο την εκπολιτιστική συνεισφορά τους στο Κονγκό. Στην

αποικιακή έκθεση του 1897 στο προάστιο των Βρυξελλών Τερβίρεν, έξω από το «Μέγαρο των Αποικιών» (κατοπινό Εθνολογικό Μουσείο της αποικιοκρατίας που έκλεισε το 2013) στήθηκαν «χωριά» με «άγριους» Κονγκολέζους και παραδίπλα ένα «χωριό» «εκπολιτισμένων», πλέον, Κονγκολέζων (Stanard 2011: 38).

Επαινώντας διαρκώς οι πολιτικοί τα καλά καγαθά της αποικιοκρατίας, μερίδα λογίων και πολιτικών είδαν να παραγκωνίζεται ο εθνικός πολιτισμός με ταυτόχρονη απειλή της εθνικής «καθαρότητας» αφού η κουλτούρα των αποικιών είχε φτάσει να επικαλύπτει την κουλτούρα της μητρόπολης: ενσωματώνονταν ξένα στοιχεία στην αστική αρχιτεκτονική, πολλά από τα διαφημιζόμενα προϊόντα στις εκθέσεις ήταν αποικιακά, τα τουριστικά γραφεία –ακόμα και το Εθνικό Γραφείο Τουρισμού– πρότειναν σαφάρι στις αφρικανικές ερήμους, εξερευνήσεις στην πυκνή, μυστηριώδη ζούγκλα της Ινδοκίνας και βόλτα με ελέφαντες στις Ινδίες. Τα γραμματόσημα έφεραν τίτλο «Πολιτιστικοί Θησαυροί των Αποικιών», προτιμούνταν το εξωτικό μυθιστόρημα και τα μουσεία που εξέθεταν αντικείμενα από τις αποικίες και τα εντυπωσιακότερα εκθέματα των εκθέσεων ήταν τα ανακατασκευασμένα αποικιακά μνημεία και τα «χωριά ιθαγενών» που υπερπληρούσαν τη φαντασίωση ενός ταξιδιού «ανάμεσα σε άγριους», «μέσα στη ζούγκλα». Τα σαλόνια των πλουσίων είχαν μετατραπεί σε «εθνολογικά μουσεία» από τα ελεφαντόδοντα και τα ξυλόγλυπτα, φωτογράφοι ταξίδευαν στις αποικίες για να απαθανατίσουν τη φύση και τους ιθαγενείς και γλύπτες δανείζονταν από τους ανώνυμους Αφρικανούς το δικαίωμα να δραπετεύουν από τον κλασικισμό.

Ο εθνικισμός θα μπορούσε, με μια επιφανειακή ματιά, να εξηγήσει τις αντιδράσεις, αν δεν ερχόταν η οικονομία να αποκαλύψει την ωμή πραγματικότητα. Και ποιος δεν θα δυσανασχετούσε, σχολιάζει ο καθηγητής Charles-Robert Ageron, όταν το 1920 ο Γάλλος Υπουργός Αποικιών Albert Sarraut πρότεινε σχέδιο για την ανάπτυξη της αξίας τρεισήμισι δισεκατομμυρίων φράγκων, με το κόστος συντήρησης του στρατού από το 1915 ως το 1923 μόνο στο Μαρόκο να έχει φτάσει τα 3.209.000 φράγκα (1990: 38). Ο αμείλικτος ανταγωνισμός υπέβαλλε τους λαούς σε τερατώδεις θυσίες, ώστε ο μιλιταρισμός παρά ο πόλεμος να αποστραγγίζει τους πόρους των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών. Η Βρετανία επίσης έστελνε έξω το 1/3 των χρημάτων που συγκεντρώνονταν από τη φορολογία, για να συντηρήσει τη στρατιωτική ασφάλεια της στις Ινδίες και τη Μεσόγειο (Hobson 1902: 79, 178).

Παρά την κοσμοσυρροή στα εθνογραφικά θεάματα το κοινό σε μεγάλο βαθμό αγνοούσε τα οφέλη του αποικιακού ζητήματος, σχολίαζε το 1908 δυσαρεστημένος ο πρόεδρος του Αποικιακού Κόμματος Eugène Etienne. Ο καθηγητής Ageron, ο οποίος μελέτησε τον τρόπο που η γαλλική κοινή γνώμη εκλάμβανε το αποικιακό ζήτημα κατά την περίοδο 1919-1939, γράφει πως μεγάλος αριθμών Γάλλων στρατιωτών και πολιτών ανακάλυψαν τους ιθαγενείς κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου, καθώς η πλειοψηφία του κόσμου αδιαφορούσε για τη συνεισφορά του αποικιακού ζητήματος στην ευημερία της Γαλλίας. Αυτός είναι ένας λόγος που έκτοτε ακολουθήθηκε «μια επιστημονικά οργανωμένη μαζική προπαγάνδα»: δόθηκε στη δημοσιότητα ο πολύ μεγάλος αριθμός ιθαγενών των γαλλικών αποικιών που πολέμησαν και πέθαναν για τη Γαλλία και η πληροφορία πως ο αστικός πληθυσμός είχε σωθεί από την πείνα του πολέμου χάρη στα τρόφιμα που εισέρχονταν από τις αποικίες του (Ageron 1990: 33-34, 36). Στη Γερμανία, πάλι, το κοινό που επισκεπτόταν τις εκθέσεις και τα «νέγρικα χωριά» εξέφραζε για πολύ καιρό αποστροφή και περιφρόνηση επηρεασμένο και από τις ανατριχιαστικές λεπτομέρειες που διάβαζε στον αστικό Τύπο για τους Αφρικανούς, πως αντιστέκονταν βίαια και επίμονα στους Ευρωπαίους (Corbey 1993: 346), όσο κι από τα βαθιά ριζωμένα στερεότυπα περί βαρβαρότητας και τα ξενοφοβικά συναισθήματα που είχε επιδεινώσει η παρατεταμένη ευρωπαϊκή οικονομική ύφεση του 1873-1896. Γενικότερα τα πολιτικά συμφραζόμενα επαναπροσδιόριζαν τις αντιλήψεις. Μια παλιά φωτογραφία του 1853 στην Αγγλία με τρεις Αφρικανούς που έτρωγαν, μετά τον πόλεμο των Άγγλων εναντίον των Ζουλού το 1879 που μαθεύτηκε πως σκοτώθηκαν δεκάδες Άγγλοι στρατιώτες, επανερμηνεύτηκε ως το αιματηρό γεύμα Ζουλού κανιβάλων.

Άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών ασκούσαν κριτική σε εκφάνσεις της αποικιοκρατίας, αλλά όχι στην ίδια την αποικιοκρατία, αφού και η μεγάλη πλειοψηφία των κομμάτων και των ηγετών της Δευτέρας Διεθνούς τηρούσαν σοβινιστική θέση απέναντι στον ιμπεριαλισμό, προτάσσοντας το συμφέρον του έθνους. Η σάτιρα «Ακρίδες» (1911) του Émile Fabre, μετέπειτα γενικού διευθυντή της Comédie-Française, παρουσίαζε ως γραφειοκράτες «του αισχίστου είδους» διοικητές και υπαλλήλους μιας από τις χώρες της Άπω Ανατολής «επί των οποίων η Γαλλία εξασκεί προτεκτοράτο. Αντιζηλίες, χαμιτισμοί, ύποπτα ήθη, οπιομανία, σκόρπισμα των χρημάτων, διορισμοί εις τας μεγαλύτερας θέσεις των φίλων των υπουργών, φαυλοκρατία». Τα 250 εκατομμύρια γαλλικά φράγκα για την εκτέλεση κοινωφελών έργων θα καλύπτονταν από τους νέους φόρους που θα επιβάλλονταν στους γηγενείς, αλλά οι αρμόδιοι διαφωνούσαν μεταξύ τους. Ο εισαγγελέας της

αποικίας ζητούσε την κατασκευή «μεγάρου, φυλακών, δεσμοτηρίου και τον σχηματισμόν αστυνομίας [...] δια να αισθανθή η αποικία τα αγαθά του Γαλλικού πολιτισμού», ο διευθυντής των δημοσίων έργων ζητούσε την κατασκευή «λιμένων, εξοχικών δρόμων, επιθυμών να ικανοποιήση φιλικήν εταιρείαν», υπάλληλος εκτιμούσε πως ο καλύτερος τρόπος να διατεθεί το ποσό είναι για «να εξασφαλισθή η καλοπέρασις των υπαλλήλων, αυτών που αφήκαν την Γαλλίαν για να ζήσουν εδώ στην άκρη του κόσμου» κι όταν ένας τίμιος υπάλληλος ρώτησε τί από το δάνειο θα διατεθεί στις ανάγκες των ντόπιων που θα επωμισθούν και τη βαριά φορολογία, η πρότασή του σήκωσε θύελλα. Οι «Ακρίδες» έτυχαν καλής υποδοχής, γράφει ο ανταποκριτής στο Παρίσι λογοτέχνης και κριτικός τέχνης Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο οποίος χαρακτήριζε «λίβελους» τα σατιρικά έργα για το αποικιακό ζήτημα αφού συμφωνούσε πως υπάρχουν «κατώτεροι άνθρωποι», επεσήμαινε μόνο πως «η ευρωπαϊκή αγριότης ενίοτε λυσομανά επί της τύχης τους» (*Εμπρός* 12.6.1912). Γενικότερα η αποικιοκρατία δεν αμφισβητήθηκε παρά μόνο μετά το 1920 χάρη σε μια ομάδα κομμουνιστών (Ageron 1990: 40), αφού και τις παραμονές του Μεγάλου Πολέμου περισσότερο από 22μυση εκατομμύρια θεατές επισκέφθηκαν τις αποικιακές εκθέσεις στις Βρυξέλλες και τη Γάνδη, το 1910 και το 1913 αντίστοιχα. Μόνο από το 1928 που η Κομιντέρν διέρρηξε τη σχέση της με τους σοσιαλοβινιστές, ανέπτυξε, όπως και ο καθηγητής Michael Goebel επισημαίνει, μαχητικό ρόλο στο παγκόσμιο αντιαποικιακό κίνημα, αλλά και πάλι, η Αντι-ιμπεριαλιστική Γαλλική Λίγκα του 1930 αριθμούσε μόνο 200 μέλη (Goebel 2015: 176).

Η τελευταία κολοσσιαία «Αποικιακή Έκθεση» –δίχως να είναι η τελευταία στην ιστορία των αποικιακών εκθέσεων– έλαβε χώρα στο Παρίσι. Παρότι στο δεύτερο εξάμηνο του 1931 που έλαβε χώρα η έκθεση είχε επιδεινωθεί η Μεγάλη Ύφεση, επτά περίπου εκατομμύρια θεατές επισκέφθηκαν αυτό το υπερθέαμα αισθητισμού. Με art deco ευρωπαϊκά περίπτερα –σε αντίθεση με τα «επαρχιώτικα» των αποικιών–, φαντασμαγορικά σόου με «εξωτικές» γυναίκες από τη Σενεγάλη, τη Μαδαγασκάρη, την Καμπότζη και την Ταϊτή, ορχήστρες, φωτισμένα σιντριβάνια και τοτέμ διαφόρων θρησκειών ισοπεδωμένων υπό το σκήπτρο της γαλλικής κυριαρχίας, και τους κριτικούς να σχολιάζουν πως «η έκθεση των αποικιών είναι μια γιορτή [...] του Τουρισμού και του Εξωτισμού, πάντα μέσα στη μόδα» (Burton 1991: 7-8). Καθώς, ωστόσο, πλήθαιναν τα απελευθερωτικά κινήματα στις αποικίες κρίθηκε απαραίτητο στην έκθεση να προπαγανδιστεί και η «ευγνωμοσύνη» των εξαρτημένων χωρών, διανέμοντας φυλλάδια για τη «χαρούμενη [γαλλική] κατοχή» και τη «συμφιλίωση των λαών» που είχαν καταστεί «ισότιμοι» πολίτες της «Μεγάλης Γαλλίας». Η Τρίτη

Γαλλική Δημοκρατία υποχρεωνόταν να προβάλλει ένα προσωπείο κοσμοπολίτικης ανεκτικότητας, στον ανθρωπισμό της οποίας έπρεπε οι κρατικοί φορείς να επιστήσουν την προσοχή του κοινού.

Εικόνα 7: Μία από τις αφίσες της «Αποικιακής Έκθεσης» του 1931.

Γάλλος μάγειρας μαγειρεύει για εξαθλιωμένους ιθαγενείς «νέγρικων χωριών» κι ένα ασθενοφόρο στο φόντο, ένας ανοιχτός υπαινιγμός πως οι Αφρικανοί επιβίωσαν μόνο χάρη στα εκπολιτιστικά αγαθά που τους παρείχε η Γαλλία, την τροφή και την περίθαλψη.

Το μήνυμα περί «ισότητας» που επεδίωξε να διακινήσει η τελευταία κολοσσιαία αποικιακή έκθεση απέτυχε χάρη στις ίδιες τις εσωτερικές αντιφάσεις της. Σκόνταψε στην αντιπαράθεση του ορθολογισμού της Δύσης με την άγνοια, τον αχαλίνωτο αισθησιασμό και τον παραλογισμό των Άλλων, καταλήγοντας να υπογραμμίζει την κραυγαλέα διαφορά των αποικιών με τη μητρόπολη: εκείνη κομψή, σοφιστική, κυρίαρχη, οι Άλλοι υποτελείς, εξαθλιωμένοι, διασκεδαστές των Ευρωπαίων. Αυτή τη φορά η έκθεση έτυχε δημόσιου αντίλογου. Αντιαποικιακές διαδηλώσεις είχαν ξεσπάσει γύρω από τον τεράστιο εκθεσιακό χώρο, δώδεκα επιφανείς σουρεαλιστές συγγραφείς, ανάμεσά τους οι André Breton και Paul Eluard, υπέγραψαν δισέλιδο άρθρο με τίτλο «Μην επισκέπτεστε την αποικιακή έκθεση» και οι κομμουνιστές έστησαν στο Δάσος της Βινσέν περίπτερο με την «Αντίστροφη Έκθεση», με τίτλο «Η αλήθεια για τις αποικίες». Η προσπάθεια να μάθει το κοινό –με πληροφορίες για τα προκλητικά κέρδη των καπιταλιστικών εταιρειών, φωτογραφίες από τους αποικιακούς πολέμους και αφίσες με αλυσοδεμένους ιθαγενείς της Αφρικής και της Ασίας που είχαν διαφθαρεί από το αλκοόλ και το όπιο– πως οι αποικίες δεν ήταν απλά τα σπίτια εξωτικών λαών και περιέργων εθίμων, αλλά μια πηγή ανήθικου πλούτου, δεν απέδωσε. Μόνο πέντε χιλιάδες

επισκέπτες προσήλθαν, σύμφωνα με την αστυνομία του Παρισιού (Goebel 2015: 176), σε αντίθεση με τα εκατομμύρια των επισκεπτών στην κορυφαία επίδειξη του γαλλικού ιμπεριαλισμού. Εντέλει το μειωμένο ενδιαφέρον του κοινού σε τέτοια θεάματα δεν επιτεύχθηκε χάρη στην κοινωνική ευαισθητοποίησή του, αλλά χάρη στη μεγάλη οθόνη.

Αντί Επιλόγου

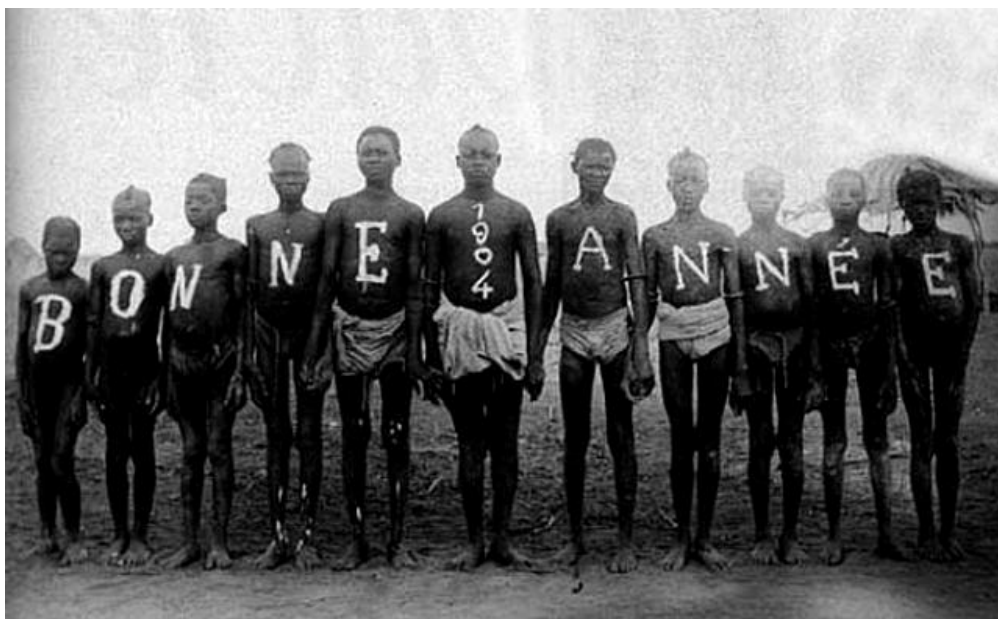
«Ανθρωπόκηποι» και περιφερόμενα «χωριά ιθαγενών» από το Λονδίνο ως το Παλέρμο και την Αδελαΐδα κι από την Αγία Πετρούπολη ως το Σικάγο δεν αποτέλεσαν απλά έκφραση της υπερφίαλης «εκπολιτιστικής ευθύνης» του Λευκού Ανθρώπου στην οποία προέτρεπε ο αποικιακός θούριος του Rudyard Kipling. Έγιναν το σύμβολο του θριαμβεύοντος ύστερου αστικού κόσμου που αναπαρήγαγε αλληλένδετες ιδεολογίες: τον Άλλο ως αρχετυπικό ξένο, την «επιστημονική» ιεράρχηση των φυλών και, σύμφωνα και με τη θεωρία της νεοτερικότητας πως κάθε έθνος είχε μια αποστολή, την καθιέρωση κάθε αποικιοκρατικού κράτους σε αδιαφιλονίκητο κέντρο ενός νέου κόσμου. Ακόμα περισσότερο, ως αποτέλεσμα μιας δομημένης ιδεολογικά παρέμβασης, συνέδεσαν ευθέως την ευημερία των εθνών με την ιμπεριαλιστική πολιτική, εκπαίδευσαν τους λαούς στο «αυτονόητο» της κοινωνικής ανισότητας και εξοικείωσαν τις κοινωνίες με τις ωμές πρακτικές που θα επαναλαμβάνονταν από τα φασιστικά καθεστάτα. Τέλος, η υποσχόμενη αμοιβή των εμπόρων-διοργανωτών στους ενδεείς ιθαγενείς των αποικιών, ώστε να πειστούν να εκτεθούν σε περιφραγμένους χώρους σαν άγρια θηρία σε αγέλες, εξοικείωσαν κι έναν κόσμο, στου οποίου το αξιακό σύστημα δεν περιλαμβανόταν η απρόσκοπτη οικονομική εξέλιξη, με το πιο παράλογο κέρδος και τον εξουσιασμό τους.

Η σχετικά όψιμη πολιτικοποίηση της αποικιακής ιστορίας επιβεβαίωσε το βασικό επιχείρημα του μαρξισμού πως η ευημερία της δυτικής νεωτερικότητας πέρασε από την εκμετάλλευση του υπόλοιπου κόσμου και πως υπήρξε συνεργασία κυριαρχίας και επιστημών. Ο Άλλος παρέμεινε άγνωστος παρά το άφθονο υλικό που οι φωτογραφικοί φακοί κληροδότησαν, επιβεβαιώνοντας την οπτική μαρτυρία ενός κόσμου που έσβησε αδιαμαρτύρητα.

Καλλιόπη Παυλή, 11B/2016

Ο Εξελικτισμός σε Απεικόνιση: Εθνογραφικές Βιτρίνες του ύστερου αστικού Κόσμου.

Figur 8: ΚΑΛΗ ΧΡΟΝΙΑ 1904.

Υποδοχή στους επισκέπτες «νέγρικου χωριού» από ημίγυμνους άνδρες μέσα στο κρύο του Γενάρη.

Βιβλιογραφία

- Ageron C. R. (1990), «Les colonies devant l'opinion publique française (1919-1939)», *Revue française d'histoire d'outremer*, Vol. 77, n°286.
- Bancel N., Blanchard B., Lemaire S. (2000), «Ces zoos humains de la République coloniale», *Le Monde Diplomatique*, No. 557, Août.
- Bloch B. (1908), «Quelques Remarques d'anthropologie et d'ethnogénie sur les Gallas du Jardin d'Acclimatation», *Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, V° Série, tome 9.
- Brantlinger P. (2003), *Dark Vanishings Discourse on the Extinction of Primitive Races, 1800-1930*, Ithaca/London: Cornell University Press.
- Bouin P. - Chanut C.P. (1980), *Histoire française des foires et des expositions universelles*, Paris: Baudouin.
- Bryk F. (2001), *Circumcision in Man and Woman: Its History, Psychology and Ethnology*, Honolulu: University Press of the Pacific.
- Burton B. (1991), «International Exhibitions & National Identity», στο *Anthropology Today*, Vol. 7, No. 3.
- Corbey R. (1993), «Ethnographic Showcases, 1870-1930», *Cultural Anthropology*, Vol. 8, No. 3.
- Curr Ed. (1886), *The Australian Race*, Vol. II, Μελβούρνη: John Ferres, Λονδίνο: Trübner & Co.
- DeMello M. (2014), *Body Studies: An Introduction*, Ν. Υόρκη: Routledge.
- Discours, prononcé à la Chambre des députés, 28.7.1885, «Les fondements de la politique coloniale» (Ομιλία στη Βουλή των Αντιπροσώπων).
- Durand J-B. (1806), *A Voyage to Senegal*, Λονδίνο: Richard Phillips.
- Florence V. (2010), *Lyon 1894: la Fête s'invite à l'Expo!* Master's thesis, Université Lyon II.
- Goebel M. (2015), *Anti-Imperial Metropolis: Interwar Paris and the Seeds of Third World Nationalism*, Ν. Υόρκη: Cambridge University Press.
- Gaurin-Gala Is. (1993), «Leçons d'ethnographie», *L'Histoire*, τεύχ. 163, Société d'éditions scientifiques.
- Hobsbawm E. (21977), *The Age Of Capital*, Λονδίνο: Abacus.
- Hobson-Atkinson J. (1902), *Imperialism*, Ν. Υόρκη: James Pott & Company.

- Kingsley M. (1897), *Travels in West Africa, Congo Français, Corisco and Cameroons*, Λονδίνο: Richard and Sons.
- Masson G. ed. (1877), *La nature: revue des sciences et de leurs applications aux arts et à l'industrie*, 2, Paris.
- Montaigne J.M. (2004), *Rouen 1896: les villages africains de l'Exposition coloniale*, ASI Editions.
- Price K. (2015), *Knowledge of Life: Aboriginal and Torres Strait Islander Australia*, Cambridge U Press.
- Renfrew C. - Bahn P. (2001), *Αρχαιολογία*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Rydell R. (1993), *World of Fairs: The Century-of-Progress Expositions*, Σικάγο/Λονδίνο: University of Chicago Press.
- Sante L. (2015), *The Other Paris*, Ν. Υόρκη: Farrar, Straus and Giroux.
- Scully P., Crais C. (2008), «Race and Erasure: Sara Baartman and Hendrik Cesars in Cape Town and London», *Journal of British Studies*, Vol. 47, No. 2, April.
- Sonolet L. (1912), *Afrique Occidentale française*, Paris: Librairie Hachette.
- Stanard M.G. (2011), *Selling the Congo. A History of European Pro-Empire Propaganda and the Making of Belgian Imperialism*, Λίνκολν/Λονδίνο: University of Nebraska Press.
- Stride G. T. - Ifeka G. (1971), *Peoples and Empires of West Africa*, Νέα Υόρκη: Africana Publishing Corp.
- Thulié H. (1907), *L'École d'anthropologie de Paris*, Παρίσι: Felix Alcan.
- Verges F. (2011), Comité national pour la Mémoire et l'Histoire de l'Esclavage -*Rapport de la mission sur la mémoire des expositions ethnographiques et coloniales*, Vol. de Novembre.
- Vidal F. (2010), *Lyon 1894: la Fête s'invite à l'Expo!* Master's thesis, Université Lyon II.

Εφημερίδες

- BBC Mundo*, «130 años después regresan los kawésqar», 14.1.2010.
- Courier, Advance*, «Australian Cannibals», 28.8.1883.
- Εμπρός*, «Πολιτικόν Θέατρον», 12.6.1912.

Καλλιόπη Παυλή, 11B/2016

Ο Εξελικτισμός σε Απεικόνιση: Εθνογραφικές Βιτρίνες του ύστερου αστικού Κόσμου.

Libération, « En 1931, 111 Kanaks furent exhibés à l'Exposition coloniale. Une honte refoulée. Kanaks au zoo», 6.11.1998.

Μακεδονία, «Μετά τον Χάαρμαν ιδού και ένας κανίβαλος», 30.12.1924.

Populaire, Le, «Moins de fêtes et de discours, plus d'intelligence humaine», 7.5.1931.

Progrès, Le, «Á propos des Ashantis de Perrach», 8.5.1897.

Times, The (London), «The Zulus», 30.4.1880.

Βιογραφικό

Η Καλλιόπη Παυλή ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές σπουδές της στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών με διπλωματική εργασία, *Ο Εθνικισμός στην Αρχαιολογία της Δύσης*. Στη διατριβή της (*Αρχαιολογώντας την terra desiderata: η Μεγάλη Ιδέα των αρχαίων υλικών καταλοίπων*), εξετάστηκαν οι αρχαιολογικές ανασκαφές που διεξήχθησαν κατά την περίοδο 1919-22 στη Μικρά Ασία από το Αρχαιολογικό τμήμα της Υπάτης Αρμοστείας Σμύρνης.

Έχει συμμετάσχει ως ομιλήτρια σε εγχώρια και διεθνή συνέδρια, σε αρχαιολογικές ανασκαφές στη Λήμνο υπό τη διεύθυνση του Καθηγητή Προϊστορικής Αρχαιολογίας στο ΑΠΘ Νικόλαου Ευστρατίου και συμμετέχει στη Συντακτική Επιτροπή του επιστημονικού περιοδικού *International Journal SCS* (Άγκυρα). Διδάσκει στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου το σεμινάριο «Αποικιοκρατία και ευρωκεντρικές στερεοτυπικές κατασκευές», είναι Επιστημονικός Συνεργάτης στο Κέντρο Έρευνας Νεότερης Ιστορίας του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Παντείου και εκπονεί μεταδιδακτορική έρευνα με θέμα την πρόσληψη της αποικιοκρατίας από την ελληνική λογισύνη.

Το 2014 εκδόθηκε το δεύτερο βιβλίο της, «Εις το Όνομα του Πολιτισμού: η ιδεολογία των ανασκαφών στη Μικρά Ασία κατά την μικρασιατικήν κατοχήν υπό της Ελλάδος (1919-22)» (εκδόσεις Ισνάφι). Μιλά αγγλικά, γαλλικά, ιταλικά.